

τες συνεργάζονται άρμονικά με τή διψῶσα γιά μάθηση καί γνώση έλληνική νεότητα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ν. ΛΑΜΠΡΕΛΛΗΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Νεότερη πολιτική θεωρία*, τεύχη Ι, ΙΙ, (*Θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου — Hobbes, Locke, Rousseau. Ωφελιμιστικός φιλελευθερισμός — Jeremy Bentham, John Stuart Mill*), Έκδοση Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1985, 1986, σελ. 70 και 59.

Πρόκειται για τα δύο τεύχη των παραδόσεων νεότερης πολιτικής θεωρίας του καθηγητή Κιτρομηλίδη προς τους φοιτητές του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Τα κείμενα, όπως εξηγεί ο συγγραφέας στους προλόγους του, αποτελούν προσπάθεια συμπύκνωσης και κριτικής έκθεσης των θεμελιωδών πολιτικών απόψεων στοχαστών που έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης πολιτικής σκέψης. Οι ερμηνείες που προτείνονται συνιστούν το αποτέλεσμα της πολύχρονης ενασχόλησής του με το θέμα, αλλά δεν πρέπει να θεωρηθούν σαν οριστική διατύπωση των πορισμάτων του. Αντιπροσωπεύουν μονάχα ένα τμήμα της συνεχιζόμενης έρευνάς του με κύριο αντικείμενο την πολιτική θεωρία του νεότερου φιλελευθερισμού και των πολύπλευρων αντιδράσεων και επικρίσεων που έχει προκαλέσει.

Στο πρώτο τεύχος αναλαμβάνεται η ανάλυση του προβλήματος της πολιτικής νομιμότητας όπως αντιμετωπίζεται από τους θεωρητικούς του κοινωνικού συμβολαίου, Hobbes, Locke, Rousseau.

Ο Thomas Hobbes παρουσιάζεται ως ο πρώτος συστηματικός πολιτικός στοχαστής που συμβάλλει στη θεμελίωση της εμπειρικής επιστήμης, της πολιτικής. Σε σύντομα κεφάλαια εξετάζονται κατά ένα πρωτότυπο τρόπο οι προθέσεις της πολιτικής φιλοσοφίας του, όπως συνάγονται από την εισαγωγή στο *Λεβιάθαν*, η θεωρία της πολιτικής υποχρέωσης και η θεωρία του κράτους που διαγράφονται μέσα στο έργο του.

Ακολουθεί η μελέτη των βασικών θέσεων του John Locke που προβάλλουν ως η ολοκλήρωση της πολιτικής θεωρίας του ατομικιστικού φιλελευθερισμού, η αφετηρία της οποίας μπορεί ήδη να εντοπιστεί στις απόψεις του Hobbes. Εδώ, μετά την επισήμανση των εμπειρικών γνωσιολογικών προϋποθέσεων του φιλελευθερισμού, η συζήτηση στρέφεται σε κεντρικές έννοιες και αντιλήψεις της *Δεύτερης πραγματείας περί διακυβέρνησης*. Τονίζονται, η διερεύνηση της σχέσης της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου με την υπέρβαση της κατάστασης της φυσικής ζωής, η θεωρία της ιδιοκτησίας, η επιχειρηματολογία που αφορά τους περιορισμούς των κυβερνητικών εξουσιών και αρμοδιοτήτων, το δικαίωμα και τις συνθήκες της επανάστασης.

Αφού συμπληρώνεται η προσεκτική σύγκριση και αντιπαράθεση των τοποθετήσεων του Locke και του Hobbes, που επιτρέπει την περιγραφή των κοινών ιδεολογικών και φιλοσοφικών βάσεων, αλλά και της σημαντικής διαφοροποίησης των δύο φιλοσόφων σε κείρια σημεία, επιχειρείται η σκαγραφία των μεταγενέστερων εναλλακτικών προτάσεων του Jean Jacques Rousseau.

Η αποτίμηση της συμβολής του Rousseau στηρίζεται στην εξέταση της κριτικής του της παράδοσης του ατομικιστικού φιλελευθερισμού, αλλά και του τρόπου κατά τον οποίο χρησιμοποίηι τις ιδέες της φυσικής ζωής και του κοινωνικού συμβολαίου και επανερμηνεύει τις έννοιες της πολιτικής κυριαρχίας και αντιπροσώπευσης. Υπογραμμίζεται η αξιοποίηση ορισμένων αντιλήψεων του Macchiavelli και της πολιτικής κοινωνιολογίας του Montesquieu.

Έτσι, ο αναγνώστης παρακολουθεί την εξέλιξη του εγχειρήματος μιας φιλοσοφικής αναίρεσης της πολιτικής θεωρίας του ατομικιστικού φιλελευθερισμού, μέσα από τη διαμόρφωση μιας νέας εικόνας της φυσικής ζωής, και μιας γενεαλογίας της κοινωνικής ανισότητας. Η συζήτηση εδώ παραπέμπει στην ηθικοπολιτική αμφισβήτηση της ταξικής πραγματικότητας της κοινωνίας του Rousseau. Αναλύονται οι κυριότερες θέσεις του *Κοινωνικού Συμβολαίου* και καταδεικνύεται η μεταστοιχείωση των ατομικιστικών κινήτρων των Hobbes και Locke σε ένα αίτημα κατοχύρωση της ελευθερίας μέσα από την ίδια την πράξη της κοινωνικής συνένωσης. Τονίζεται ο επαναπροσδιορισμός των ηθικών και πολιτικών κατηγοριών των ατομικιστών στοχαστών. Αναπτύσσεται συνοπτικά το νέο εννοιολογικό πλαίσιο της πολιτικής νομιμότητας, της γενικής βούλησης, των υποχρεώσεων και της ηθικής υπόστασης των πολιτών, του κρίσιμου ρόλου του νομοθέτη, της νέας σύλληψης των πολιτειακών θεσμών, που παίρνει τη θέση της εργαλειακής θεωρίας του κράτους.

Το δεύτερο τεύχος περιλαμβάνει την επισκόπηση της κριτικής του κλασικού φιλελευθερισμού και της απόπειρας υπέρβασης των ορίων του. Η ώριμη έκφραση του ωφελμιστικού στοχασμού στο έργο του Mill αποκαλύπτει, μέσα από μια διάθεση συνειδητής αυτοκριτικής, τον κοινό παρονομαστή ανθρωπιστικών αξιών που φαίνονται να συμμερίζονται η νέα φιλελεύθερη σκέψη και η σύγχρονη της σοσιαλιστική, κοινωνική φιλοσοφία.

Ο συγγραφέας περιγράφει το ξεκίνημα και την ανάπτυξη της ωφελμιστικής θεωρίας του Jeremy Bentham, φανερώνοντας τις διασυνδέσεις της με παραδοσιακά ατομικιστικές και μηχανιστικές αντιλήψεις, που ανάγονται στον εμπειρισμό του Hobbes. Εξηγεί τη χρησιμοποίησή της για την απόρριψη των εννοιών του φυσικού δικαίου, των δικαιωμάτων και του συμβολαίου επιχειρώντας μια πρώτη κριτική παρουσίαση του «ευδαιμονιστικού υπολογισμού». Προχωρεί στην προσέγγιση της ποινικής θεωρίας ως κοινωνικής αγωγής, στη σπουδή της μετάβασης του Bentham από την νομοθετική μεταρρύθμιση και τον κοινωνικό έλεγχο στον πολιτικό ριζοσπαστισμό, και καταλήγει στη διατύπωση των ωφελμιστικών αρχών των σχετικών με τη θεωρία του σύγχρονου δημοκρατικού κράτους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συζήτηση των προβληματισμών, των επιχειρημάτων και των συμπερασμάτων του John Stuart Mill που προβάλλει όχι μόνο ως ο καλύτερος εκφραστής της αυτοκριτικής και της προσπάθειας διόρθωσης του ωφελμισμού αλλά και ως ο ωριμότερος νέος εκπρόσωπος της φιλελεύθερης σκέψης. Μέσα από τη μελέτη των κύριων ιδεών και των κατευθυντήριων γραμμών του *Ωφελμισμού*, του *Περί ελευθερίας* και των *Σκέψεων περί αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης* διατυπώνονται ορισμένες ουσιαστικές παρατηρήσεις για τα όρια και τα προβλήματα του ωφελμιστικού φιλελευθερισμού και για τη συνειδητοποίηση της αντινομικής έντασης φιλελευθερισμού και δημοκρατίας. Η λύση την οποία φαίνεται να οραματίζεται ο Mill σχετικά με τη δυνατότητα μιας σύνθεσης της διατήρησης της τέλει ατομικής προσωπικότητας με την ενεργό πολιτική συμμετοχή, παραλληλίζεται με την προβολή ενός ανάλογου οράματος μελλοντικής σύνθεσης στο έργο του Marx.

Και στα δύο τεύχη παρατίθενται χρήσιμες βιβλιογραφικές σημειώσεις και ευρετήριο κύριων ονομάτων. Το δεύτερο τεύχος παρέχει και βιβλιογραφία ελληνικών εκδόσεων.

Στα πλαίσια της σύντομης παρουσιάσής μου δεν είναι δυνατή η διεξοδική ανάλυση και αξιολόγηση των σημειώσεων αυτών νεότερης πολιτικής θεωρίας. Πρέπει όμως να τονιστεί ότι ο καθηγητής Κιτρομηλίδης έχει πετύχει μια θαυμαστή ισορροπία πυκνότητας ιδεών, σαφήνειας επιχειρηματολογίας, αναλυτικής ακρίβειας αλλά και πλαστικότητας και καθαρότητας ύφους. Πιστεύω ότι οι παραδόσεις του αξίζουν την προσοχή όχι μόνο των σπουδαστών πολιτικής θεωρίας, αλλά και οποιουδήποτε μελετητή της σύγχρονης πολιτικής φιλοσοφίας

που ενδιαφέρεται για τις προοπτικές του φιλελευθερισμού.

ΔΡ ΣΤΕΛΙΟΣ ΒΙΡΒΙΔΑΚΗΣ
ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ
DEREE COLLEGE
ΑΘΗΝΑ

Ἰωάννη Ρ. Πανέρη, *Ἡ κοσμολογία τοῦ Πλάτωνα σέ σχέση μέ τήν ἀτομική θεωρία τοῦ Δημοκρίτου. Συμβολή στό πρόβλημα Δημοκρίτος καί Πλάτων, Ἔκδοση τοῦ Διεθνoῦς Δημοκριτείου Ἰδρύματος, Ξάνθη 1984, 237 σελίδες.*

Τό παρόν ἔργον τοῦ κ. Πανέρη, διατριβή ἐπί ὑψηγεία πού ὑπεβλήθη στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης καί ἐξεδόθη ὑπό τοῦ Διεθνoῦς Δημοκριτείου Ἰδρύματος, φιλοδοξεῖ νά καλύψη στό διεθνή καί ἑλληνικό χῶρο τήν ἀνάγκη ἐρεύνης τοῦ προβλήματος ἐάν καί κατά πόσον ὁ Δημοκρίτος ἦταν γνωστός στόν Πλάτωνα καί ἐάν ἐπηρέασε τήν κοσμολογία του καί ἰδιαίτερα αὐτή πού ἀναπτύσσεται στό διάλόγο του *Ἐπίμαιος*.

Ἀρκετές ἐργασίες τοῦ συγγραφέως πού προηγήθησαν τῆς ὑψηγείας του, ὡς καί αὐτή ἡ διδακτορική του διατριβή, ἀναφέρονται στή φιλοσοφία τοῦ Δημοκρίτου. Αὐτό μαρτυρεῖ ὅτι ὁ κ. Πανέρης εἶναι ἐξοικειωμένος μέ τά κείμενα τοῦ Ἀβδηρίτου φιλοσόφου.

Στόν Πρόλογο τοῦ βιβλίου του παρατηρεῖ ὁ συγγραφεύς: *Ἀπό τήν ἐρευνά μου προκύπτουν πολλές τεκμηριωμένες, ὅπως πιστεύω, ἐπιδράσεις τῆς ἀτομικῆς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου στήν κοσμολογία τοῦ Πλάτωνα, πού λειτουργοῦν παραλλαγμένες, ὅσο γίνεται, μέσα στά πλατωνικά κοσμολογικά σχήματα* (σελ. 7).

Στό Α' Κεφάλαιο (*Ἡ ἱστορία τοῦ προβλήματος* (σελ. 13-17)) ὁ κ. Πανέρης ἐκθέτει ἀπόψεις πολλῶν ἄλλων ἐρευνητῶν ἐπί τοῦ προβλήματος τῆς πιθανῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀτομικῆς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου στήν κοσμολογία τοῦ Πλάτωνος. Τονίζει ὅτι ὁ Πλάτων δέν μνημονεῖ πούθενά τόν Δημοκρίτο, γεγονός γιά τό ὅποιο ἤδη ὀμιλεῖ ὁ Διογ. Λαέρτιος (IX 40) (σελ. 13).

Στό Β' Κεφάλαιο (*Ἐπί Πλάτων μπροστά στό κοσμολογικό πρόβλημα καί ὁ Δημοκρίτος* (σελ. 18-61)) ὁ συγγραφεύς, παραθέτων χωρία ἀπό ὀρισμένους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος καί ἀπό τά ἔργα τῆς νεανικῆς ἡλικίας τοῦ Ἀριστοτέλους *Ἐπιτροπικός*, *Ἐπί φιλοσοφίας*, *Ἐπί τάγαθοῦ*, *Ἐπί ἰδεῶν*, καί *Ἐπί Δημοκρίτου*, διατυπώνει τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἐπί ἀτόμων θεωρία τοῦ Δημοκρίτου ἦταν ἤδη γνωστή στόν Πλάτωνα, ὅταν συνέγραφε τόν *Ἐπίμαιον* (σελ. 58).

Τό Γ' Κεφάλαιο (*Ἐπί Πλάτων καί ὁ Δημοκρίτος σέ κοσμολογική συσχέτιση* (σελ. 62-188)), τό μεγαλύτερο σέ ἔκταση, ὑποδιαιρεῖται στό ἐξῆς ὑποκεφάλαια: 1. *Ἐπί πρωταρχική ὄλη* (σελ. 62-72), 2. *Ἐπί πρῶτα σώματα* (σελ. 72-82), 3. *Ἐπί γλη-βάρος-κίνηση* (σελ. 89-96), 4. *Ἐπί «στοιχεῖο» τοῦ «πυρός»* (σελ. 97-106), 5. *Ἐπί κενό* (σελ. 107-123), 6. *Ἐπί ἀνάγκη* (σελ. 124-136), 7. *Ἐπί προκοσμική κίνηση* (σελ. 137-143), 8. *Ἐπί κοσμογονική κίνηση καί ἡ σύνθεση* (σελ. 144-172), καί 9. *Ἐπί ἐνδοκοσμική κίνηση καί ἡ ἀνασύνθεση* (σελ. 173-188). Στό κεφάλαιο αὐτό βρίσκεται τό κεντρικό σημεῖο τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Πανέρη, ὅπου μέ πολύ μόχθο καί μέ ἀρκετή ἐπιχειρηματολογία προσπαθεῖ νά ἀποδείξει πάνω σέ καίριες ἐννοιες τῆς πλατωνικῆς κοσμολογίας τή φανερή ἢ συγκεκαλυμμένη ἐξάρτηση τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ἀπό τήν ἀτομική θεωρία τοῦ Δημοκρίτου.

Στό Δ' Κεφάλαιο (*Ἐπί γαινημοί καί σιωπή τοῦ Πλάτωνα γιά τό Δημοκρίτο* (σελ. 189-200)), τό ὅποιο ἀποτελεῖ, κατά κάποιον τρόπο, τόν ἐπίλογο τῶν συμπερασμάτων του, ὁ συγγραφεύς συμφωνῶν ἐν μέρει πρὸς τίς γνώμες ἄλλων μελετητῶν ἢ καί διαφωνῶν ἀναφορικά μέ τό θέμα τῆς ἀποσιωπῆσεως ἐκ μέρους τοῦ Πλάτωνος τοῦ ὀνόματος τοῦ Δημοκρίτου, λέγει ὅτι τοῦτο *ἀπαγορεύεται ἀπό τήν προσπάθειά του νά κρύψει τήν πηγή τῶν ὀλομηχανικῶν ἀρχῶν*